

Udmurtia opetti

PIRKKO-LIISA RAUHALA

Tämä kirjoitus päättää raporttisarjan, jossa olen esitellyt Yhteiskuntapolitiikka-lehden lukijoille EU-Tempuksen rahoittamaa sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön erillislaitoksen perustamista Udmurtian valtionyliopistoon. Aikaisemmissa kirjoituksissani olen kuvannut hanketta, sen toteutamisolosuhteita sekä ponnisteluja, joilla Helsingin yliopisto yhdessä Udmurtian valtionyliopiston ja projektia koordinoivan Manchester Metropolitan -yliopiston (MMU) kanssa on koettanut luotsata hankesuunnitelmaa eteenpäin. (Rauhala 2003a & b; Rauhala 2004a; lisäksi Rauha-

la 2004b.) Hanke oli kansainvälistä konsultointia ja yritystä perustaa uusi instituutti Udmurtian valtionyliopistoon.¹

Tässä kirjoituksessa kokoaan kolmen vuoden aikana karttuneita havaintojani ja tuon aikaisemmissa raporteissa esittelemieni aineistojen joukkoon raportin joulukuussa 2004 Helsinkiin suuntautuneen udmurtialaisten ryhmän viimeisestä vierailusta.² Hahmottelen joitakin aspektejia, jotka subjektiivisen tulkintani mukaan olivat merkityksellisiä konsultointiprosessissa. Hanke oli alusta alkaen kaoottinen, enkä missään vai-

Päätoimittaja Matti Virtasen osoittama sydämellinen kollegiaalinen kiinnostus projektia kohtaan on ollut edellytys sille, että olen saanut kootuksi voimani raporttien kirjoittamiseen. Matti Virtanen on kommentoinut kirjoituksiani asiantuntevasti ja antanut auliisti korvaamatonta editoriaalista apuaan. Kaikki näkökulmat ja arviot ovat kuitenkin kokonaan omiani. Udmurtia-projektista Yhteiskuntapolitiikka-lehteen kietytynyt neljän kirjoituksen sarja jää dokumentiksi siitä, että (fennomanian perillisenä) yritin tosissani, joskin mahdotonta.

¹Viimeinen vierailu Udmurtian valtionyliopistosta Helsingin yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitokselle toteutui 6.–19.12.2004, runsaat kolme kuukautta myöhemmin kuin saman vuoden keväällä aikaisemmin oli sovittu. Vierailuun osallistuivat psykologian dosentti, EU-Tempus-hankkeen udmurtialaisen osapuolen varajohtaja Zoja Baranova, etnopsykologian professori Vera Hotinets, sosiaalityön dosentti Gennadi Solovjev, historian ja politologian tiedekunnan varadekaani Nadežda Starkova, historian ja politologian dosentti Vladimir Vorontsov ja ryhmän tulkkina yliopistonlehtori Vera Kisseleva. Lisäksi 13.12.2004 saapuivat historian ja politologian tiedekunnan dekaani, EU-Tempus-hankkeen udmurtialaisen osapuolen johtaja Mihail Malyšev ja hänen tulkkina yliopistonlehtori Irina Plehova. Helsingissä 15.12.2004 pidettyyn management-kokoukseen osallistuivat hankkeen johtaja Rob Hulme sekä koordinaattori Tony Sargeant Manchester Metropolitan -yliopistosta. Oma osuuteni joulukuun 2004 vierailussa koostui yhdessä VTM Susanna Hoikkalan kanssa laaditusta ohjelmasta ja siihen sisällytetyistä luennoista. Olin keväällä 2004 ilmoittanut laitoksella, että tehtäväni hankkeessa ehdottomas-

ti päättyy viimeiseen vierailuun.

Kiitän vierailujen järjestämisessä ja koko projektissa minua ammattitaitoisesti avustanutta ja empaattisesti tukenutta nuorempaa kollegaani VTM Susanna Hoikkalaa. Hänen kansainväliset taitonsa, laaja tietopohjansa sekä ennakkoluuloton ja sydämellinen suhtautumisensa ovat olleet korvaamattoman merkitykselliset projektille ja sille, että jaksoin työskennellä äärimmäisissä olosuhteissa. Kiitän lämpimästi myös valtiotieteiden ylioppilasta Maija Jäppistä taitavasta ja hienotunteisesta avustamisesta projektin eri vaiheissa. Professori Markku Kivistä kiitän intellektuaalisesta tuesta ja osallistumisesta vierailuohjelmaan. Lisäksi kiitän niitä suomalaisia asiantuntijoita ja kollegoita, jotka tutkimuslaitoksissa ja sosiaalialan palveluorganisaatioissa osoittivat aineellista ja henkistä vieraanvaraisuutta udmurtialaisia kollegoita kohtaan.

Kirjoitussarjani kaikista aineistovalinnoista, näkökulmista, arvostelmista ja mielipiteistä vastaan kokonaan itse.

²Hanketta oli suunniteltu syksyllä 2000 ja vuoden 2001 alkupuolella, jolloin hakemus EU-Tempukseen oli jätetty. Manchester Metropolitan -yliopisto oli lähettänyt 21.12.2000 Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitokselle yksityiskohtaisen kirjallisen ehdotuksen sitoumuksista ja määrärahoista. Projektia suunnitellut David Roberts oli vierailut tammikuun 2001 lopulla Helsingissä ja neuvotellut projektista sosiaalipolitiikan laitoksen edustajien kanssa. Robertsin jäätyä vierailun jälkeen eläkkeelle neuvotteluja ja hankesuunnitelman laatimista Manchesterin puolelta jatkoivat professori Malcolm Payne. Minulla ei ole minkäänlaisia yhteyttä hankkeen suunnitteluun; aloitin työskentelyni laitoksella 1.9.2001.

heessa saanut sen taustoista riittävää informaatiota. Minulle jäi epäselväksi, mitä oli tavoiteltu hankkeeseen suostuttaessa ja keiden intressejä ajettiin ja missä tarkoituksessa. Tämän kirjoituksen lähestymistavaksi tarjoutuukin luontevasti yleinen viitekehyksettömyys. Mitään hanketta ei voi tehdä ilman konkreettisia toimijoita, ihmisiä. Kirjoitustani läpäisee biografinen lataus, jossa koko tutkijanurani on joutunut uudelleenarvioinnin kohteeksi. Tämä on myös kertomus siitä, mitä tarkoitti innostunut, mutta täysin harkitsematon myönteinen vastaukseni keväällä 2002 esitettyyn kysymykseen, ”voisitko pitää pari asiantuntijaluentoa Helsingissä ja Iževskissä”. Pääsin kaikkea muuta toimintaani vaurioittaneesta projektista irti ainoastaan siten, että lähdin siitä ennen sen loppumista.

Venäjältä ja venäläisestä intellektuaalisuudesta

Olen edellisessä Udmurtia-kirjoituksessani (Rauhala 2004a) hahmotellut joitakin nyky-Venäjällä esiintyviä ilmiöitä, joiden valossa tätä EU-Tempus-hanketta voisi ymmärtää osana Venäjän ja Euroopan unionin yhteistyösuhteita ja niiden erityislaatua. Olen painottanut kulttuurisensitiivistä toimintatapaa ja nimenomaan venäläisyyden tunte-
musta, kuten monet Venäjä-yhteistyön asiantuntijat ovat kokemustensa perusteella suositelleet.

Professori Pekka Pesosen (Apropos, Suomen Akatemian lehti 3/2004) tapaan myös vuorineuvos Kari Ketola on korostanut venäläisen kaunokirjallisuuden tärkeyttä (HS 15.10.2004). Ketola toteaa 40-vuotisen yhteistyökokemuksensa perusteella: ”Kaikki maat ovat erilaisia, mutta Venäjä on erilaisempi kuin muut”. Ketola pitää harhakuvitelmana ajatusta, että venäläisillä olisi tarve tai pyrkimys muuttua länsimaalaisten kaltaiseksi: ”Miksi heidän pitäisi muuttua?” Suomen ja Venäjän taloudellisessa yhteistyössä yritykset sijoittavat runsaasti aikaa ja voimavaroja kulttuurisensitiivisyyteen, ja liiketoiminnan yleinen periaate näyttää olevan, että mitään toimintaa ei Venäjällä kannata käynnistää viittä vuotta lyhyemmällä aikataululla (Mäkinen 2005).

Olen tutustunut Tarton yliopiston tutkijan Mihail Lotmanin semioottis-filosofiin näkemyksiin venäläisestä intellektualismista (Lotman 2001 & 2003a & b) ja hänen pohdintoihinsa venäjänkielisistä sanoista ”vapaus” ja ”totuus”, joihin mo-

lempiin on kaksi sanaa (volja/svaboda, pravda/is-tina). Niitä ei voi kääntää muihin kieliin vivah-teita selostamatta. Sanojen erot eivät ole semant-tisia, vaan venäläiset intellektuellit jäsentävät niil-lä tulkintojaan Venäjästä ja venäläisyydestä oleel-lisesti erilaisiin viitekehyksiin. Lotmanin kehitte-lyt ovat opastaneet minua kommunikoinnin vai-keuksien havaitsemisessa ja mahdollisesti ymmär-tämisessäkin. Esimerkiksi tapa, jolla venäläiset te-kevät eron ”oman” ja ”vieraan” välille, on spesi-finen. Sitä tuntematon joutuu nopeasti vaikeuk-siin ja huomaa olevansa verkostoissa, joissa on mitä erilaisimpien epäselviksi jäävien valtaintres-sien välikappaleena. Sama tunne minulla on ollut Helsingin laitoksellakin, ja olen havainnut paljon yhtäläisyyksiä suomalaisen ja venäläisen akatee-misen toimintatavan välillä. Bisnesmaailman toi-mijat ovat nykyaikaisempia ja rakentavat tavoit-teellista, menestyvää toimintaa eroja ymmärtäen ja ne toiminnan voimavaroissa realistisesti huo-mioon ottaen (Mäkinen 2005).

Serafim Seppälä on idän ja lännen kirkkoja ver-tailemalla ja Dostojevskiin syvällisesti perehty-mällä tutkinut itäisen ja läntisen ajattelutavan eri-laisuuksia ja todennut ne toisilleen vastakohtai-siksi ja siksi toisiaan tarvitseviksi (Seppälä 2005). Suurelle yleisölle tarkoittamassaan kirjoitukses-sa Seppälä kiteyttää (2005, 7–8): ”Läntinen erit-telee, luo antiteesejä, kenties näkemättä harmo-niaa. Itäinen yhdistää totuuksia, luo synteesejä, kenties kartoittamatta kaikkia taustalla olevia on-gelmia. Kumpikin on yhtä validi ja yhtä riittä-mätön tapa hahmottaa kokonaisuuksia.” Seppä-län esittämä luonnehdinta lännen ja idän erois-ta sopii toimija-asemastani vaivalloisen projektin mentaaliseksi maisemaksi: siinä missä yritin eri-tellä ja nostaa esiin ristiriitoja ja sosiaalisten ky-symysten monimutkaisuutta, udmurtialaiset et-sivät ajoittain lähes suonenvedonomaaisesti on-gelmien perimmäistä selittäjää välttämällä sellai-sia harmia aiheuttavia menettelyitä kuin vaikka-pa konkreettisen empiirisen tutkimuksen organi-soimista tai sosiaalisen raportoinnin soveltamis-ta omaan toimintaansa. Iževskin runsaissa illallis-pöydissä kehitelty, suuriin historiallisiin tapahtu-miin pohjautuva kokonaisnäkemys voitti nykyar-jen ikävän ja ongelmallisen monimutkaisuuden. Myös parempaan tulevaisuuteen uskomisen meni tekemisen edelle.

Jaan Venäjä-asiantuntijoiden näkemyksen siitä, että Venäjä on erilaisempi kuin muut ja että klas-siset romaanit auttavat venäläisyyden ymmärtä-

misessä ja ettei venäläisillä ole tarvetta muuttua länsimaalaisten kaltaisiksi. Projektin taustalla oli kuitenkin venäläisten oma päätös kehittää yhteiskuntatieteellistä ajatteluaan länsimaalaiseen suuntaan vaikutteita omaksumalla. Akateemisen yhteistyön toimintatapoja voitaisiin kenties kehittää aavistuksen verran länsimaaisia management-käytäntöjä muistuttaviksi. Kari Ketolaa venäläisen arjen epäkohdat eivät häiritse (HS 15.10.2004), mutta päätoimensa ohella ja olemattomin voimavaroin sekä ilman korvausta projektia pyörittävää, asiantuntematonta yliopiston opettajaa ne kyllä häiritsevät. En saanut omassa instituutiossani kommunikoiduksi venäläisten kanssa toimimisen vaivalloisuutta. Strategiassa ilmaistusta Venäjä-painoalueesta huolimatta Helsingin yliopistolla ei ole Venäjä-yhteistyöhön suunnattuja tukipalveluita. Suomalaiset yrittäjät toteavat, että Venäjällä asioiden hallintoon on varattava 2–2,5 kertaa enemmän aikaa: ”Yhden maksun suorittaminen saattaa edelleen viedä puoli päivää.” (Mäkinen 2005, 145.) Minulla on lukuisia esimerkkejä siitä, miten jonkin vastauksen tai kuitin odottaminen saattoi kestää viikkoja ja kuukausia.³

Klassisten romaanien antama kuva venäläisyydestä ja siihen kytkeytyvä iäisyysprojektityyppinen pohdinta Venäjän ideasta eivät edistä yhteiskuntatieteellisen käsitteistön muodostumista, vaan tarkemmin ajatellen estää sitä. Jos aikalaisiongelmat selitetään ikäiaikaisella venäläisyydellä ja sitä sovelletaan empirisiin asetelmiin, tuloksena voi olla joitakin havaintoja, mutta teoreettisessa kehittämisessä päädytään anakronismeihin. Markku Kivinen (1998, 22) toteaa osuvasti: ”Osittain venäläinen yhteiskuntatiede on tänäänkin varsin käsitteetöntä. Lähes kaikilla kunnan sosiologeilla on oma instituutinsa, joka tarmokkaasti, tai ai-

nakin touhukkaasti, mitraillee ihmisten mielipiteitä milloin mistäkin kysymyksestä. Sen sijaan nykytilanteen myllerryksessä aika harvoilla riittää pontta ja puhtia teoreettiseen työhön. Yhteiskunnallista keskustelua hallitsevatkin pikemmin filosofiset viritelmät ’venäläisestä ideasta’ milloin kollektiivisuudella höystettyinä, milloin taas ilman kollektiivisuutta, mutta vahvasti esimerkiksi ortodoksialla terästettyinä.”

Modernin sosiologian perinteen puuttuminen Venäjän yhteiskuntatieteistä tekee arvioni mukaan toistaiseksi mahdottomaksi rakenneteoreettiset kehittelyt, joissa – sosiaalista toimintaa tutkittaessa – kulttuuriset jäsenyykset olisivat empiiristen asetelmien orgaaninen osa, kuten Matti Kortteinen (2005) on argumentoidussa artikkelissaan ehdottanut. Venäläiset yhteiskuntatieteilijät palauttavat sosiaalisen toiminnan suuriin poliittis-historiallisiin kehityskaariin, joihin aikalaisten elinolot ja arkielämän ongelmat sopivat huonosti tai ovat ajatusrakennelmasta ikävällä tavalla repsottavia lisukkeita. Niiden selittämiseen kyllä sopii venäläisyys kulttuurisena elämänmuotona, jossa asioiden ei tarvitse olla niin metrilleen; tietynlainen levällään oleminen tulkitaan ja halutaankin nähdä poetiikkana.

Venäjän nykyiset yhteiskunnalliset ongelmat ovat mittaamattoman suuret. Niistä jotain aavistusta saaneena päädyn samaan arvioon kuin Markku Kivinen (1998, 22, 301–302): venäläinen yhteiskuntatiede tarvitsisi peruskäsitteistön, joka nousee nykytilan analyttisestä empiirisestä tutkimuksesta ja joka on reflektiivisesti teoriaorientoitunutta. Udmurtialaiset eivät projektin jälkeen näytä etenevän kyseiseen suuntaan, vaan pysyttäytyvät vallitsevassa tiedejärjestelmä-rakenteessaan. Sosiaaliset ongelmat näyttiin syntyneen pedagogis-psykologisille asiantuntijoille, kun taas sosiaalipolitiikan kehittäminen osana historiallis-politologista lähestymistapaa eriytettiin laitokseen, joka mahdollisesti aloitti toimintansa projektin päättyessä. Alkuperäisen hankesuunnitelman mukaan laitoksen piti olla toiminnassa jo kolme kuukautta projektin alkamisen jälkeen (A Centre ..., 2001, 27).

Venäjän muutoksesta

Venäjän yhteiskuntaelämässä on projektin kuluessa vuosina 2002–2004 tapahtunut muutoksia, joiden tulkinnoista käydään voimakkaita kiistoja.

³Helsingin yliopisto on teettänyt vuosina 2004–2005 ulkopuolisen arvioinnin hallinnostaan (Helsingin yliopisto, 2005). Tässä raportointi EU-Tempus-hankesopiksi konkreettiseksi esimerkiksi lähes kaikkiin niihin epäkohtiin ja ongelmiin, jotka arviointiryhmä tuo esiin Helsingin yliopiston hallinnosta. Hallinnon arviointiraportissa ei ole esimerkkejä akateemisesta kansainvälisestä konsultoinnista, jota hankkeessa tein. Kokeukseni perusteella oleellista olisi, että konsultointia tehtäisiin kokonaan omasta virasta vapaana ja kansainvälisiä konsultointityöpalkkioita sekä muita ehtoja noudattaen. Maailmanpankin Venäjällä ja muissa entisissä sosialistisissa maissa käyttämien konsultointiperiaatteiden ja taksojen soveltaminen tässä projektissa olisi ollut kohdallaan. Biografiassani lasken tekemäni työn arvon niiden mukaan.

Ääripäissä ne kiteytyvät pohdinnoiksi siitä, onko Venäjällä menossa demokratisoitumiskehitys vai ei. Valitsen lehtileikekokoelmastani kaksi näytettä kuvaamaan kiistaa. Ensimmäisen puheenvuoron esittäjä on venäläinen tiedenainen, Novaja Gazeta -lehden kolumnisti Jevgenija Albats, joka tuntee maansa poliitikkojen ja virkamiesten toimintaa sekä makro- että mikrotasolla. Hän kirjoitti Helsingin Sanomien vieraskynässä (8.10.2003), että lännen ei pitäisi enää ylistää Vladimir Putinin demokraattisuutta, vaan olisi nähtävä Venäjän poliisivaltiolliset ja syvään korruptoituneisuuteen kiinnittyvät tuhoavat tendenssit. Toinen puheenvuoron esittäjä on EU:n suurimman jäsenmaan, Saksan, entinen Venäjän-suurlähettiläs Hans-Friedrich von Ploetz. Hänen näkökulmansa kiinnittyy Venäjän talouteen ja asemaan kansainvälisen politiikan toimijana, ja elokuussa 2005 antamassaan haastattelussa hän kehottaa malttiin Venäjä-arvioissa ja tulkitsee Putinin valintoja vaikeassa tilanteessa tehdyiksi välttämättömyyksiksi (HS 20.8.2005). Myös suomalaiset yrityselämän edustajat näkevät Putinin epädemokraattiset ratkaisut markkinatalouden kehittymisen kannalta myönteisinä ja arvioivat niiden olevan pitkällä aikavälillä tuloksellisia (Mäkinen 2005, 148–149).

Julkisessa keskustelussa Venäjän talous ja sen jatkuva koheneminen ovat hallitsevimmin esillä. Yleensä jää huomaamatta, että onhan mistä kohentua. Venäjän tuotanto- ja julkinen talous on todella pieni; vuonna 2003 Venäjän BKT oli vain 2,5-kertainen Suomen vastaavaan verrattuna ja BKT per capita vain 30 prosenttia EU:n vastaavasta ennen sen laajentumista kymmenellä maalla (Kangaspuro 2004). Markku Kangaspuron mukaan harmaa talous nostaa viimeksi mainitun enintään 60 prosenttiin. Forbes-lehden kokoamalle maailman 500 suurimman yrityksen listalle yltää vain neljä venäläisfirmaa, kun suomalaisia yrityksiä listalla on seitsemän. Venäjän kahden suurimman yrityksen, Gazpromin ja Jukosin, yhteenlaskettu liikevaihto on sama kuin Nokian (Helanterä & Ollus 2004; ref. Susiluoto 2005, 97). Venäjän koko pankkitoiminta on kooltaan samaa luokkaa kuin yhden keskikokoisen eurooppalaisen pankin toiminta (Mäkinen 2005, 129). Venäjä ei ole rikas maa eikä siitä sellaista lähiaikoina tule. Venäläinen filosofi Vasili Rozanov (2002, 35) sanoi vuonna 1912 kaunistelemattomasti, että Venäjällä ei tehdä työtä omaisuuden eteen, koska on muitakin keinoja saada sitä.

Udmurtiasta tekemiäni havaintojen ja kollegoiden kanssa käymieni keskustelujen perusteella voisin luonnehtia Venäjän nykytaloutta primitiiviseksi kapitalismiksi. Sen kytkäisinä yhteiskuntaelämään tulevat vääjäämättä rikollisuus, väkivallan ihannointi, rikastumisen tavoittelu hinnalla millä hyvänsä, moraalisten arvojen katoaminen, kaikenlainen ”siveettömyys”, joka näkyy mm. laajana prostituutiona, naisiin ja lapsiin kohdistuvana lähisuhdeväkivaltana, vammaisten ja muiden huono-osaisten halveksuntana, muukalaisvihana, yleisenä piittaamattomuutena ja tapakulttuurin rapautumisena.⁴ Kaikkia kyseisiä ilmiöitä udmurtialaiset kollegat toivat esiin joko suorasti tai epäsuorasti. Venäjän sosiaalipolitiikan kehittäminen on pattitilanteessa. Sosiaali(turva)-politiikka tarvitsee ennustettavan ja uusiutuvan taloudellisen pohjan (Korhonen 2004). Läntisessä Euroopassa politiikan uskottavuus ja samalla demokratia ovat keskeisesti rakentuneet kansalaisten kokemalle sosiaaliselle turvallisuudelle. Sosiaalista turvallisuutta sinänsä voidaan tuottaa sekä demokratioissa että diktatuureissa.

Venäjän nykyjohton on vaikea valita menetelmiä kansalaisten kokeman sosiaalisen turvatomuuden lievittämiseen. Neuvostojärjestelmää ei kaivata, mutta sen aikana tuotettua sosiaalista turvallisuutta kuitenkin haikaillaan takaisin. Venäjän politiikan näyttämöt ovat palatsissa ja kadulla, eivät parlamentissa ja etujärjestössä. Venäjän kansalaiset ovat kestäneet ja kestävätkä kovia iskuja vallanpitäjiltä, mutta kun kipupiste ylittyy,

⁴Tapakulttuurin tasoon sain henkilökohtaista tuntu-
maa mm. turvatarkastuksissa Moskovan Domode-
dovan, Pietarin ja Iževskin lentokentillä. Eivät turva-
tarkastajat Frankfurtissaakaan kohteliaisuuksia latele,
mutta eivät he sentään tōni tai ala sättiä, kuten minulle
tapahtui Moskovassa kaaritukien huutaessa metal-
linpaljastimissa. Iževskiläisessä ravintolassa venäläiset
vanhemmat miehet tungetteli venäläisten nuorten
naisten seuraan tavalla, jossa ei noudatettu min-
käänlaisia henkilökohtaisen loukkaamattomuuden ra-
joja. Tilanteen teki vaikeaksi se, että seurueen ainoana
vanhempana naisena en uskaltanut huomauttaa mie-
hille, koska heidän aggressiivisuutensa oli pelottavaa.
Venäläiseen kulttuuriin kuuluu nyrä suhtautuminen
vieraisiin ja outoihin ihmisiin; vasta sitten kun heidät
on ikään kuin otettu ”omiksi ihmisiksi”, asenne muut-
tuu ja yleensä erittäin ystävälliseksi ja sydämelliseksi
(tässä suomalaiset ovat samanlaisia kuin venäläiset).
Pietarin kansainvälisellä lentokentällä seitsemän tun-
tia kestäneen odottelun aikana ihmettelini myös, miksi
lentokentän missään palvelupisteessä ei ollut englan-
ninkielentaitoisia henkilöitä; postissa, kioskeilla ja ra-
vintoloissa selvisi ainoastaan venäjällä.

kansalaiset lähtevät kadulle.⁵ Demokratiassa sosiaalipolitiikka muodostuu, jos on muodostuakseen, alhaalta ylöspäin, kansalaisyhteiskunnan intressien kiteytyessä puoluepoliittisiksi tavoiteiksi. Sosiaalipolitiikka voidaan hoitaa markkinaperustaisillakin ratkaisuilla kuten Yhdysvalloissa, mutta se edellyttää riittävää aineellista rikkautta, vahvaa keskiluokkaa sekä eräänlaista köyhyyden sosiaalisen rajahyödyn hyväksymistä.

Vaikka arvostelen Venäjän tarkastelemista pitkällä kaarilla, näen niiden sopivan kehityskulkujen havainnollistamiseen. Venäjän nykypolitiikan erikoisuudet sitoutuvat omaperäisiin hallitsemistapoihin, joita Venäjällä ja Neuvostoliitossa on aikaisemmin toteutettu. Bolševikit pitivät yksilöllisillä äänillä valittua länsimaista parlamenttia porvarillisena löppöttelyseurana (Rauhala 1920, 44). Vuonna 1918 luodussa valtiosäännössä proletariaatti luovutti vallan ylemmille ja keskitetyille valtaelimille kollektiivisuuden pohjalta. Käytännössä se tarkoitti sitä, että paikallisjärjestöt järjestöinä valitsivat aluejärjestöt, jotka puolestaan valitsivat korkeimmat yleisvenäläiset valtioelimet. K. N. Rauhala (1920, 48) tiivistää kyseisentyypisen valtiomuodon näin: ”Se käsittelee kansaa järjestöinä. Sillä saattaa voimakkaiden johtajien käsissä olla mahtava vaikutus. Sen avulla voidaan joukot saada kulkemaan nuottien mukaan.” Rauhala myös huomauttaa, että kyseisen-

lainen valtiosääntö mahdollistaa täyden harvinaisuuden, kun korkeimmat elimet valitaan välillisesti. Rauhala kehottaa lukijoita ajattelemaan, millaiselta Suomen eduskunta näyttäisi, jos sen valitsisivat kunnanvaltuustot; yhden puolueen valta saattaisi äkkiä olla ylivoimaista. Rauhala toteaa (1920, 51), että korkeimmat valtioelimet ”ovat siis jokseenkin täydellisesti turvatut valitsijain välittömältä vaikutukselta” ja että valtiosääntö varmistaa vallan kulkusuunnan ylhäältä alas, mutta estää alhaalta tapahtuvan vaikuttamisen. Rauhala nimeää tämän diktatuurikoneistoksi.⁶

Historian jatkumossa tarkasteltuna Putinin aluehallintouudistukset jatkavat vallan keskittämisen perinnettä. Putin on ottanut omaan päättäntävaltaansa seitsemän suuralueen kuvernöörien nimittämisen, ja hänen seuraavana ideanaan on vähentää nykyisten hallintosubjektien määrä 89:stä vajaan kolmeenkymmeneen. Se tulee ilman muuta tarkoittamaan Udmurtian pienen tasavallan katoamista. Alueuudistuksen kytkeytyminen kansallisuuspoliittisiin tavoitteisiin onkin selvästi nähtävissä: mikään ei pelota Kremliä niin paljon kuin nationalistinen separatismi, kuten sitä Venäjällä nimitetään, ja ilmaisen negatiivinen lataus on väkevä. Alueuudistusta voi tulkitta federalistisen rakenteen purkamiseksi ja isovenäläisyyden hegemonian pystyttämiseksi. Toisen matkan aikana Udmurtiassa havaitsin näkyvää militarismin nousua. Sain lahjaksi Kalashnikovin 85-vuotispäivän juhlakirjan, jossa sankari poseeraa kannessa nimeään kantavan keksintönsä kanssa (Kalashnikov – Eto mir! 2004). Kirjassa on presidentti Putinin tervehdys (s. 4) ja ku-

⁵Aleksanteri-instituutin johtaja Markku Kivinen arvioi Helsingin Sanomissa 23.1.2005, että kombinaatin muisto ajoi vanhat naiset kadulle tammikuussa 2005 osoittamaan mieltään Putinin sosiaaliturvauudistusta vastaan. Uudistuksen tarkoituksena on muuttaa vanhoja etuusrakenteita, joiden perusteella etenkin eläkeläiset ovat saaneet erilaisia asumis-, matka-, loma- ja muita vastaavia in kind -avustuksia. Jälkimmäisiä on moitittu neuvostoaikaisiksi jäänteiksi, jotka tulisi muuntaa sosiaalipalveluiksi tai siirtää eläkkeissä rahana maksettaviksi. Putinin sosiaaliturvauudistus, jota läntiset asiantuntijat ovat suositelleet, on osa yritystä irrottautua Venäjän neuvostoaikaisesta paternalistisesta sosiaaliturvasta. Teoreettisesti uudistusyrittäjä puoltaa paikkaansa, mutta jos valtiolla ei ole rahaa uuteen järjestelmään, se johtaa väijäämättä köyhyyden syvenemiseen. Ikääntyvät naiset ovat kaikissa suurten tuloerojen maissa taloudellisesti ja sosiaalisesti haavoittuvainen väestöryhmä, ja yleensä asemastaan vaiti pysyvä ryhmä. Tästä katsannosta Venäjän vanhat naiset kadulla olivat hyvin poikkeuksellinen ilmiö, joka herättikin globaalia mediakiinnostusta. Äskettäin Venäjän hallitus ilmoitti lisäävänsä tuntuvasti valtion menoja (HS 19.8.2005), mutta kuten olen tuonut esiin, Venäjän talous on niin pieni, että summina suuretkin budjettilisäykset jäävät kokonaisuudessa vaatimattomiksi.

⁶Historioitsija K. N. Rauhala (jonka etunimiä en ole onnistunut selvittämään) on vuonna 1920 julkaissut aikalaisdokumentin bolševismista ja oloista Venäjällä. Teoksen alussa hän esittelee käyttämänsä lähteet ja pitää tekstissä esillä lähdekriittisyyttään. Pienimuotoisen teoksen runsas valokuva-aineisto havainnollistaa Neuvosto-Venäjän alkuvaiheita; erityisen riemasuttavia ovat tsaarinajan patsojen kaatamisesta otetut valokuvat sivuilla 72, 73 ja 81. Tämäkin yksityiskohta on aivan konkreettisesti toistunut ns. uuden Venäjän oloissa 1990-luvulla. Rauhalan kuvaus tuotantollisten olojen sekavuudesta ja tuottavuuden romahamisesta neuvostovallan alkuaikana on lähes kuin nykytekstiä sillä erotuksella, että tuolloin 80 prosenttia väestöstä oli maataloustuotannon piirissä. Tarkastelusaan Rauhala nivoo yhteen Neuvosto-Venäjän taloutta ja politiikkaa ilmeisen pätevällä tavalla – tai kauas tulevaisuuteen nähden. Venäjän-harrastelijana pidän teosta hämmästyttävänä löytönä, vaikka en pysty antamaan sille mitään lähdekriittistä asemaa.

va Kalašnikovista votkinskilaisten lapsisotilaiden ympäröimänä (s. 136).⁷

Teollistuneen kapitalismin kehityshistoria osoittaa, että voittoa tuottava tehokas markkinatalous tarvitsee toimivan, demokraattisessa poliittis-hallinnollisessa ohjauksessa olevan julkisen vallan (mikä ei ole sama asia kuin sosiaalipoliitiikka). Venäjän yhteiskunnan suuri ongelma on julkisen vallan kehittymättömyys ja sekavuus sekä tilanteen tuottamat lukemattomat valtatyhjiöt, joihin korruptio liukkaasti pesiytyy. Julkisen vallan kehittyminen läpinäkyväksi ja tehokkaaksi edellyttää vapaata kansalaisyhteiskuntaa ja tiedonvälitystä.⁸ Kansalaisjärjestöillä ei Venäjällä ole perinteitä, eikä niitä ole muodostunut siten kuin on odotettu. Kansalaisyhteiskuntaa ei voi synnyttää ylhäältä, mikä nähtiin erityisen havainnollisesti Neuvostoliiton kaudella, jolloin puoluekoneisto organisoiti ”kansalaisyhteiskunnan”. Todellinen, mutta piilossa ollut kansalaisyhteiskunta kuitenkin muodostui sukulaisuussuhteissa ja muissa lähiyhteisöissä luottamussuhteissa. Kansalaisyhteiskunnan tärkeä instituutio on vapaa tiedonvälitys, ja Putinin kaudella on kiistämättömästi nähtävissä sananvapauden kapeneminen (esim. Esa Mäkinen Yliopisto-lehdessä 3/2003, 23).⁹

Kaikki kansakunnat ovat sidoksissa historiaan-

⁷Lapsisotilaiksi värvätään katulapsia sekä sosiaaliviranomaisten huostaan joutuneita poikalapsia. Sivulla 149 Kalašnikov kirjoittaa kirjeen tulevaisuudelle: ”I am satisfied with the way I have done. I have done my best to defend my native land. Let your life be never clouded with wars. Peace, love and happiness to our land!” Vanhaa neuvostokuvastoa on otettu käyttöön sivulla 148, jossa vihkipari lähettää käsistään kyyhkyn taivaalle Udmurtian presidentin palatsin edessä.

⁸Kansalaisaktivisteja vainotaan ja heitä kuolee jatkuvasti palkkamurhissa. Viranomaisten lavastamat onnettomuudet näyttävät gulagin nykysovellukselta. TV2:ssa 3.11.2004 esitetyssä brittiläisessä dokumentissa kerrottiin, että runsaan kymmenen viime vuoden aikana Venäjällä on surmattu yli 100 journalistia, Putinin presidenttikaudella 11 toimittajaa on joutunut palkkamurhan uhriksi ja useita on kuollut väkivaltaisesti työssään ja ettei surmista ole tuomittu ketään. Helsingin Sanomat uutisoi 23.7.2005 Komin tasavallassa Vorkutassa tapahtuneista Ljudmila Žorovljan ja hänen 21-vuotiaan poikansa surmista. Žorovlja ajoi joukkokanteita kaupunginjohtoa vastaan mm. sen vuoksi, että kaupunki rahasti palveluista, joita ei toimitettu. Tämän uutisen yhteydessä tuotiin esiin, että oikeutta hakevat toimittajat ja kansalaisaktivistit ovat nyky-Venäjällä hengenvaarassa. Kirjailija Viktor Jero-fejev ja toimittaja Anna Politkovskaja uskaltavat kansainvälisen tunnettuutensa turvin esiintyä suorasanaisina Putinin hallinnon kriitikkoina ja neuvoa läntisiä johtajia työntämään Putinia kohti demokratiaa.

sa, ja yhteiskuntapoliittiset ratkaisut ovat polku-riippuvaisia. Udmurtialaisten kollegoiden kanssa käymieni keskustelujen perusteella arvioni on, että Venäjän yhteiskunta on historiansa pitkäaikainen vanki, ja intellektuellit näyttävät viihtyvän kyseisen näkemyksen parissa merkillisen hyvin. Kun Venäjästä puhutaan talouden kehityksessä, vain harvoin muistetaan se, että Venäjä ei ole koskaan historiansa kuluessa ollut rahaa vaihdonvälineenä käyttävä yhteiskunta, vaan yrittää sitä nyt ensimmäistä kertaa. Keisarivallan aikana 1800-luvulla modernia teollisuutta kehitettiin Venäjällä valtion ohjauksella keskitettynä suurteollisuutena ja valtaisalla valtiollisella tuella. Suojatullit ja valtion tilaukset olivat teollisuustoiminnan selkänoja, ja kyseisen tuotantomallin neuvostovalta paitsi peri myös omaksui kansantaloutensa malliksi (Rauhala 1920, 35–36). Neuvostoliitossa työläiset saivat työstään korvausta rahapalkkaa enemmän erilaisina luontoisetuina ja palveluina, joita tehtaat järjestivät.

Tottumattomuus rahaan vaihdon välineenä näkyi kaikessa toiminnassa venäläisten kanssa. Kollegat kyselivät jatkuvasti, miten ja mistä he saisivat rahaa projektin jälkeen ja miten suomalaiset ja britit voisivat järjestää heille rahaa, jotta instituutti toimisi. Kysymykset ilmentävät uuden rahatalouden oloissa vallitsevaa hämmentyneisyyttä. Venäjällä on totuttu hoitamaan asioita muilla välineillä kuin rahalla. Markku Kivinen (1998, 296) kiteyttää omia kokemuksiaan Venäjältä sanontaan ”mikään ei toimi, mutta kaikki järjestyy”. Kaikki järjestyy, kun Venäjällä operoivalla on siellä hyvät verkostot ja henkilöt, jotka siirtelevät ja hoivaavat vierasta. Visa-kortti ja lähtömaassa maksetut voucherit eivät mitenkään takaa selviytymistä Venäjällä. Hotellin aulassa istutetaan voucherin kanssa saapunutta väsynyttä vierasta aivan sen mukaan, millä päällä vastaanottovirkailijat sattuvat olemaan ja miten hyvin venäläiset isännät ja emännät pystyvät taivuttelemaan heidät vieraan majoittamiseen. Helsingissä udmurtialaiset saivat puolestaan kokea Kivisen sanonnan käänteisen mukaisen todellisu-

⁹Esa Mäkinen kertoo matkastaan Udmurtiaan Jani Saxellin kanssa syksyllä 2001. He olivat kirjoittamassa artikkeleita Votkinskin sotateollisuuskaupungin ympäristöaktivisteista, ja turistiviisumeilla matkustaneina he tulivat karkotetuiksi maasta, koska he eivät halunneet vastata ulkoministeriön tiedotuspalvelun virkailijoiden kysymyksiin matkansa tarkoituksesta.

den omasta näkökulmastaan: kaikki toimii, mutta aivan kaikki ei järjesty. En pystynyt esimerkiksi toteuttamaan heidän yhäkään ilmaisemaansa toivetta mennä tuosta noin vain, ad hoc, tapaamaan psykologian ja kasvatustieteiden laitoksen tutkijoita ja opettajia. Vieraat eivät myöskään ymmärtäneet, miksi he eivät voisi vierailujensa aikana hieman praktisoida helsinkiläisessä sosiaalipalvelutoimistossa tai lastenkodissa.

Venäjän yhteiskunnalliset ja taloudelliset muutokset näkyivät projektin aikana ilmapiirin kiristymisenä loppua kohden. Kollegat olivat viimeisen vierailun aikana ynseitä, esittivät loukkaavia kommentteja mm. Suomen itsenäisyydestä sekä osoittivat avointa halveksuntaansa Tartto-yhteydelleni. En voi kirjoittaa julkisuuteen niitä loukkauksia; toimintani on tässä avoimesti suomettunut. Kansallisuuspoliittisen tilanteen kiristymisen Venäjällä näkyi suhtautumisessa udmurtteihin mm. siten, että toivomaani udmurttievailijaa ei hyväksytty ryhmään.

Kollegoiden yhteiskuntakriittisyys hiipui projektin kuluessa. He puhuivat ongelmista vähemmän ja yleisliittolainen retorikka lisääntyi, mikä tuli esiin esimerkiksi siinä, että tulkit pyörivät patriootisia ilmaisia neutraaleiksi niitä englanniksi kääntäessään. Havaitsin myös, että projektimme ei ollut välttynyt Venäjällä tyypilliseltä voitelukäytännöltä; kollegat olivat tehneet paikallisia sopimuksia papereilla, joista puuttui päivämääriä, projektia koskevia tietoja ja allekirjoituksia. Projektin kuljettaminen vaikeutui loppua kohden, ja joulukuussa 2004 pidetyssä management-kokouksessa kävi selväksi, että projektille asetetuista, paikan päällä toteuttaviksi tarkoitetuista tavoitteista suuri osa oli saavuttamatta. Vain vierailujen läpivieminen voitiin kirjata onnistuneena ja saavutettuna tavoitteena, ja rahoituksellisesti se olikin suurin budjettierä. Helsingin-vierailut sujui hyvin, kuten olen aikaisemmin raportoinut. Manchesterin-vierailut olivat kohdanneet monia vaikeuksia, mm. peruutuksia ja matkustusaikataulujen siirtelyä vierailujen aikana, mistä aiheutui koko projektille huomattavia taloudellisia menetyksiä. Kaikkiaan projektin ohjaus ei voinut onnistua käytettävissä olleilla resursseilla.

Udmurteista ja kansallisuuspolitiikasta

Projektin aikana tutustuin alkuperäiskansoja koskeviin nykykeskusteluihin, joita globalisaation

oloissa voidaan viimein käsitellä koko maapalloa koskettavana kysymyksenä, ilman nationalistista tunkkaisuutta. Kansainvälisessä yhteisössä voidaan tuoda esiin epäoikeudenmukaisuuksia ja vääryyksiä, joita alkuperäiskansoihin on kohdistettu Euroopan kautta rakennetussa maailmanjärjestyksessä ja sen useissa modernisointivaiheissa. (UN Permanent Forum on Indigenous Issues; www.un.org/esa/socdev/unpfii/index.html.)

Olen aikaisemmassa kirjoituksessani maininnut, miten tyttölyseon historian opettaja nitisti kiinnostuksen sukukansoihin pakottamalla oppimaan ulkoa niiden nimet, kielet, historialliset vaiheet, kansalliseepokset, siirtymiset alueilta toisille ym. Olin suotuisaa maaperää 1970-luvun näkemykselle, jonka mukaan Neuvostoliitto oli ”kansojen perhe”, jossa moderni neuvostoihminen, huipentumanaan sosialistisen työn sankari oli hallitseva ihmisihanne. Heimoliikehdintä tuntui minusta vanhoilliselta. Viimeinen identiteetti, jonka olisin tuolloin voinut itselleni suoda, oli suomalais-ugrilaisuus. Eikä se ole helppoa vieläkään, vaikka tunnenkin iloa siitä, että äidinkieleni kielitieteilijöiden mukaan lukeutuu maailman vaikeimpiin kieliin. Suomalais-ugrilainen örvellehtiminen, jota itsekkin olen harjoittanut Tallinnan-laivoilla, ei ole miellyttävää katseltavaa.

Työskentelyni Tarton yliopistossa vuodesta 2001 alkaen on avartanut minua havaitsemaan suomalais-ugrilaisuuden erityisyyttä sekä ohjannut tutustumaan sen nykyiseen maailmanyhteisöllisyyteen (www.suri.ee). Olen myös tunnistanut laatokkalaisen äitini minulle välittämän arvokkaan kulttuuriperinnön, jossa kielellä, keittiöllä, käsityöllä ja tapakulttuurilla on ainutlaatuiset piirteensä. Suomalais-ugrilaisuus on itse asiassa kansainvälistä ja monikansallista identiteettiä eikä palaudu yksittäisiin erityispiirteisiin.

Helsingin Sanomat on pitänyt lukijoitaan hyvin ajan tasalla Venäjällä asuvien suomensukuisten kansojen, erityisesti marien asemasta. Lehti uutisoi näyttävästi unkarilaisen suomalais-ugrilaisuuden tutkijan, professori János Pusztayn puheenvuoron elokuussa 2004 Tallinnassa pidetyssä Suomalais-ugrilaisten kansojen maailmankongressissa (HS 21.8.2004). Pusztay esitti, että Venäjän suomensukuilla kansoilla on enää folkloristinen asema.¹⁰ Aamulehti oli uutisoinut saman asian jo muutamaa päivää aikaisemmin (17.8.2004) ottamalla otsikokseen suoraan Pusztayn väittämän ”Suomalais-ugrilaisten määrä putoaa vuoteen 2093 puoleen Venäjällä”. Aamulehti

kertoi myös Venäjän Viron-suurlähettilään tuhoutuneen Pusztayn väittämästä ja uhkailleen jälkiseurauksilla. Kirsikka Moring kirjoitti Helsingin Sanomien ulkomaan uutissivuilla 24.8.2004 informatiivisen 7-paltaisen raportin, jonka otsikona oli ”Suomalais-ugrilaiset sulautumassa nopeasti Venäjän valtaväestöön”.¹¹

TV1:n A-studiossa kerrottiin perjantaina 22.7.2005, että Venäjän presidentinhallinnon varajohtaja Vladislav Surkov arvostelee suomalaisten tekemää sukukansatyötä ja esittää sen motiivina olevan halun päästä kiinni alueiden öljyvaroihin. Hänen mukaansa sukukansaojelman on sel-

västi suunnitelmallista toimintaa. (Helsingin Sanomat 23.7.2005.) Surkovin lausunto on paljastava: se tulee korkeimmalta valtiojohdon tasolta, se on hyökkäävä ja kertoo, miten tärkeitä suomalais-ugrilaisten alueiden luonnonvarat ovat Venäjälle. Surkovin esiintyminen vahvistaa Venäjän kiristyneen kansallisuuspoliittisen ilmapiiriin. Tiistaina 30.8.2005 Helsingin Sanomat uutisoi, että suomalais-ugrilaisen nuorisoliiton johtajaa Vasili Petrovia on vakavasti pahoinpidelty Marissa.

M. A. Castrénin seuran koordinoima Sukukansaojelman 1994–2004 (2004) on antanut minulle hyödyllistä tietoa, jonka avulla olen voinut ha-

¹⁰Minulla oli tilaisuus kuulla János Pusztayn suomeksi pitämä esitelmä ”Venäjän folklorisoidut suomalais-ugrilaiset vähemmistöt” M. A. Castrénin seuran sukukansapäivässä 24.9.2004. Puszta arvioi Venäjän vuonna 2002 tehtyä väestölaskentaa ja keskusteli suomalais-ugrilaisten kansojen asemasta Venäjällä. Puszta toi analyttisesti esiin tilanteen monimutkaisuutta kiinnittämällä huomiota sekä Venäjän valtion harjoittamaan repressiiviseen politiikkaan että suomalais-ugrilaisten kansojen omassa keskuudessa levinneeseen kulttuurinihilismiin (kuten hän sen nimesi), joka on johtanut oman kielen ja kulttuurin väheksymiseen. – Sosiaalieteilijänä voisin tulkita Pusztayn esittämää arviota tilanteeksi, jossa on hallitsemisnäkökulmasta saavutettu ”tavoitelluin mahdollinen tila”: alistettavat harjoittavat alistamisensa itse.

¹¹Marin tasavallan kirjistyneestä kansallisuuspoliittisesta tilanteesta Helsingin Sanomat uutisoi 1.3.2005 lähes koko sivun laajuisesti kahdella otsikolla: ”Mariälämyöstä joutui poliittisen koston kohteeksi Volgan alueella Venäjällä” ja ”Marissa poliittinen vastustaja hakataan rautaputkilla”. Viikkoa aikaisemmin (23.2.2005) Helsingin Sanomat julkaisi mielipidesivullaan suomalais-ugrilaisten kansojen edustajien ja ystävien vetoituksen Marin kansan puolesta. Vetoituksen allekirjoittajina ovat kulttuurivaikuttajien ohella poliittisesta elämästä tunnetut valtioneuvos Riitta Uosukainen, ministeri Pertti Paasio, presidentti Lennart Meri sekä nykyiset europarlamentaarikot Toomas Savi (Viron parlamentin entinen puhemies, Neuvostoliiton joukkueen lääkäri vuoden 1980 kesäolympialaisissa) ja Toomas Hendrik Ilves (Virossa erittäin suosittu poliitikko ja merkittävä mielipidevaikuttaja). Europarlamentin huolestuneisuutta marien tilanteesta Helsingin Sanomat uutisoi näytävästi 11.3.2005 otsikolla ”Europarlamentti vetoaa marien puolesta”.

Helsingin Sanomien toimittaja Kirsikka Moring seura suomalais-ugrilaisten ja muidenkin Venäjän vähemmistökansojen asemaa nyky-Venäjällä. Alaviitekolumnissa (HS 16.2.2005) otsikolla ”Saatana saapui Volgalle?” hän esittelee havahduttavasti marien tilannetta näiden omassa tasavallassa. Samoin alaviitekolumnissa 14.8.2005 hän informoi lukijoita fennougristien kymmenennestä kongressista Marin tasavallan pääkaupungissa Joškar-Olassa elokuussa 2005. Kirjoituksessaan Moring käsittelee Vladimir Surkovin lausuntoa, jonka mukaan EU, Viro, Suomi ja Unkari puolustavat suomalais-ugrilaista hyötyäkseen alueiden öljy- ja kaasuvaroista. Moring käyttää vain yhtä sanaa

kyseistä lausuntoa luonnehtiessaan: ”Absurdia”. – Käsitteeni on täysin sama.

Euroopan unioni on kanavoinut erittäin paljon rahoituksia EU:n ja Venäjän yhteistyön kehittämiseen, ja rahoituksista ovat eniten hyötynneet venäläiset. Tässä kirjoituksessa esittelemäni EU-Tempus-hanke on mitä oivallisin esimerkki EU:n runsaskätisestä toiminnasta: udmurtialaisella osapuolella ei ole itse asiassa ollut mitään omavastuuosuutta koko hankkeessa, ja esimerkiksi vierailujen aikana udmurtialaisille on maksettu huomattavan korkeat päivärahat sen lisäksi, että heidän matkansa ja majoituksensa sekä muut vierailuohjelmaan kuuluneet kulut on maksettu kokonaan. Vierailuihin liittyneet raha-asiat ovat vaatineet joka kerta hallinnollisia erityisjärjestelyitä. Brittiläinen ja suomalainen osapuoli ovat maksaneet matka- ja majoituskulunsa Udmurtiassa kokonaan projektin varoista. Brittiläinen ja suomalainen osapuoli eivät ole tässä hankkeessa tavoitelleet (eivätkä saaneet) mitään taloudellista etua Udmurtiasta.

M. A. Castrénin seura pitää esillä suomalais-ugrilaisten kansojen kohtelua Venäjällä (Lehtinen 2005). Pidän seuran tietolähteitä luotettavina, ja omien havaintojeni mukaan udmurttien asema on alistainen ja vaikea; sitä osoittaa jo sekin, että kansallisuuskysymyksestä ei voida avoimesti keskustella. Vierailujen aikana havaitsin, että udmurtit puhuivat keskenäänkin venäjää. Venäjän kielessä teittelymuodon ja siihen liittyen isännimen käyttäminen kertoo ulkopuoliselle asianomaisten keskinäisten suhteiden läheisyyden ja etäisyyden. Venäläiset ja udmurtit pääsääntöisesti teittelivät toisiaan. Suomalais-ugrilaisten kansojen tilanteesta Venäjällä saa kommentoitua tietoa informaatiokeskuksen sivuilta (www.finugor.ru).

Syyskuussa 2006 Venäjällä otetaan käyttöön uudet yleissivistävän koulutuksen opetussuunnitelmat. Niissä huomattavin muutos kaikkin modernin ajan opetussuunnitelmiin Neuvostoliitossa ja Venäjällä on se, että vieraita kieliä aletaan opettaa jo ala-asteella. Opetussuunnitelmauudistukseen on – arvioni mukaan vallan ovelasti – luotu paikallistasoinen mahdollisuus päättää kansallisten kielten opettamisesta ja/tai niillä opettamisesta. Täysipainoinen kansallisen kielen opettaminen merkitsee käytännössä sitä, että koulun on valittava kuusipäiväinen työviikko. (Strogalshtshikova 2005.) Kun perheiden tasolla tehdään valintaa lasten kouluviikosta, ”saadaan vapaasti valita kieliopetus” – ja sen mukaan viisi- tai kuusipäiväinen työviikko lapsille.

vainnoida udmurttien asemaa Udmurtiassa. Projektissa näkyi selkeästi venäläisten harjoittama udmurttikollegoiden väheksyntä ja se lisääntyi projektin loppua kohden, samassa tahdissa kuin kansallisuuspoliittinen tilanne Venäjällä on siirtynyt suojausajasta uuteen kylmään kauteen. Matkojen aikana havaitsemani seikat antavat tukea sille, että vähemmistökansallisuuksille suotaisiin mieluiten folkloristinen asema. Marien asemaa informoivilla kotisivuilla on 19.7.2005 päivätty vetoomus ”Hopeless Udmurts appeal to Europe for support” (www.mari.ee/eng/news); siinä kerrotaan ainoan udmurtinkielisen lukion lopettamisesta Iževskissä.¹²

Etnisten suhteiden käsitteleminen muodostui projektin lopussa lähes mahdottomaksi, ja venäläiset osoittivat avoimesti, että he eivät pidä tematiikasta. Havaitsin myös, että udmurttikollegat joutuivat Helsingin-vierailujen aikana jonkinlaiseen passaajan asemaan ryhmässä. Tervetuloillallisilla muodostui häkellyttävä tilanne, kun udmurtialaisen delegaation johtaja esitteli ryhmän jäseniä, pysähtyi udmurttikollegan kohdalla ja kysäisi, ”kuka te olittekaan”. Ryhmä oli matkustanut kolmatta vuorokautta yhdessä, mutta esittäytyminen näytti jääneen väliin. Piinallinen oli tilanne myös Udmurtiassa, kun vierailimme kansallisuusasiain ministeriössä; venäläinen isäntämme ja emäntämme puhuivat muita asioita keskenään koko vierailun ajan niin kovalla äänellä, että oli vaikea kuulla tulkin puhetta. Viimeiseen vierailijaryhmään pyysin udmurttikollegaa; sen venäläiset torjuivat outoa perustelua käyttäen.¹³

Helsingin Sanomat uutisoi 13.5.2005 Venäjän syyttävän alueellaan toimivia kansalaisjärjestöjä siitä, että ulkomaiset tiedustelupalvelut käyt-

tävät niitä vakoiluun ja Venäjän heikentämiseen. Hankkeen aikana udmurtialaiset kollegat ovat tuoneet esiin, että sosiaalialalle pitäisi saada kansalaisjärjestötoimijoita. Alkuperäisessä projektisuunnitelmassa on mukana kolme kansalaisjärjestöä, joista yksi on udmurttien nuorisojärjestö. Järjestöjen edustajia en tavannut missään yhteydessä. Kun aloin kysellä, miten järjestöt ovat mukana laitoksen perustamisessa, en saanut muuta vastausta kuin ainoastaan ilmapiirin huonontumisen. Näkemykseni on, että Venäjällä oikeusvaltiokehitys ja kansalaisyhteiskuntakehitys voivat olla vain rinnakkaisia prosesseja. Venäjän tapauksessa vasta oikeusvaltiokehitys mahdollisesti antaisi tilaa kansalaisjärjestökehitykselle. Kansalaisten passiivisuus ei herätä juuri toivoa sosiaalialan kansalaisjärjestöjen syntymisestä.

Udmurttien kuten muiden vähemmistökansallisuuksien heikko asema sitoutuu kysymykseen maaseudusta ja alkuperäiselinkeinoista. Tämäkin asia on Venäjän historiassa pitkää perua. Venäjä on vuosisatojen ajan levittäytynyt itään alkuperäiskansojen asuinsijoille ja valloittanut uusia alueita tuotannolliseen toimintaansa (Helanterä & Tynkkynen 2003). Venäläisen klassisen kirjallisuuden yksi arkkityyppi on yksinkertainen talonpoika, joka tuottaa harmia isännälleen, vaikka onkin jossain määrin hyödyllinen. Neuvostovalta sai syliinsä kymmenien miljoonien pientalonpoikaissäestön, joka koettiin maatilkkunsa vuoksi ”omistavana luokkana” ja uhkana. Talonpojat oli työläistettävä kolhoosien, sovhoosien ja maaseudulle rakennettavien tehtaiden avulla.

Neuvosto-Venäjä ryhtyi massiivisiin ja nopeaan tahtiin toteutettuihin kaupungistamisiin, joiden tuloksena muodostuivat mm. Uralin alueen teräskaupungit 1930- ja 1940-luvulla sekä monet kaupunkikeskukset Siperiaan. Mikko Ylikankaan (2004) tutkimus Magnitogorskista – ”ensimmäisestä sosialistisesta kaupungista” – antaa havainnollisen kuvan Neuvostoliiton kaupunkirakentamisen periaatteista. Vaikka Iževsk on vanha kaupunki, siellä on näkyvissä samoja sosialistisesti funktionaalisen kaupungin piirteitä: jokainen yhteiskunnalle välttämätön toiminto on eriytetty ja koordinointi kulkee keskitetyn vallan kautta. Horisontaalisen yhteistyön perinnettä ei ole muodostunut. Projektissa tuli esiin, että udmurtialaiset kollegat eivät tienneet (olleet tietävinään?) mitään kaupungin lääketieteellisestä yliopistosta, jossa kotisivujen mukaan on myös yhteiskuntatieteiden opetusta. Kysymykseni mah-

¹²Oli harmillista, että vierailuille osallistuneille udmurtteille ei hankesuunnitelmassa ollut varattu rahaa matkaan Suomen Lappiin ja tutustumista saamelaisten nykyelämään; sen he ilmaisivat yhtenä toiveenaan. Koska hankesuunnitelmaan oli kirjattu etniset suhteet, olisi se konkreettiseksi käännettynä tarkoittanut mm. tämän seikan huomioon ottamista.

¹³Hankesuunnitelman mukaan (A Centre ..., 2001, 28) ”The final choice of USU [Udmurt State University] participants to undertake mobility to HU [Helsinki University] is his, taking into account the advice of the USU Contact Person”. Vain tuon yhden kerran yrittäen ehdottaa osallistujaa. Jokaisen vierailun osallistujat päätettiin Iževskissä eikä minulta asiaa mitenkään kysytty. Minulta tosin ei kysytty mitään eikä minua kuunneltu sen enempää Helsingissä kuin Manchesterissaakaan, joten tämä asia ei ole muuta kuin pieni yksityiskohta.

dollisesta yhteistyöstä koettiin suorastaan loukkaavana.

Neuvosto-Venäjän tavoitteellisuutta kaupungistamisen aikaansaamisessa ilmentää vuoden 1918 valtiosääntö, jossa kaupungeille myönnettiin viisi kertaa suurempi vaikutusvalta kuin maaseudulle, ”sillä yleiseen [ylimpään] kongressiin lähettävät kaupunkilaiset yhden edustajan jokaisesta 25 000 valitsijaa kohti, mutta maaseutu yhden jokaista 125 000 valitsijaa kohti” (Rauhala 1920, 47). Udmurtialaiset kollegat eivät mitenkään peitelleet sen ilmaisemista, että maaseutu ihmisineen on jälkeen jäänyttä ja hankaluuksia aiheuttavaa. Maaseudulla asuvat udmurtit.

Vähemmistökansojen asemalla on nyky-Venäjällä sijansa myös maan ekologisen tilan arvioimisessa. Ympäristöongelmat koskettavat pohjoisessa ja idässä asuvia alkuperäiskansoja, joiden alueilta löytyy öljyä ja kaasua. Yleisesti on tiedossa, että ympäristötietoisuus on Venäjällä heikkoa. On epäsuotavaakin nostaa esiin ympäristön tilaa koskevia kysymyksiä, ja monet nyky-Venäjän politiikan arvostelijat ovat nimenomaan ympäristöaktivisteja ja ympäristön tilasta raportoivia toimittajia; Amnestyn tukema, vankilasta vapautettu Grigori Pasko on heistä kansainvälisesti tunnetuin. Näin omin silmin useita esimerkkejä siitä, millaisessa tilassa ympäristö Udmurtiassa on ja millainen yleinen piittaamattomuus ympäristöasioissa vallitsee. En voi sanoa, että ympäristöasiat olisivat olleet varsinaisesti tabuaihe, mutta kollegat eivät kokeneet niitä mitenkään ajankohtaisiksi Udmurtian nykytilanteessa.

Kansainvälisen oikeuden professori Lauri Hannikainen (2005) on arvioinut Venäjän vähemmistökansojen, alkuperäiskansojen ja muiden vähemmistöryhmien ihmisoikeuksien toteutumista nyky-Venäjällä. Hän päätyy pitämään Marin tasavallan presidentin Leonid Markelovin vähemmistöpolitiikkaa sortavana. Huolestuttavaa on, että Venäjän keskusvalta ei ole reagoinut kansainvälisesti ilmaistuun huoleen Marin tasavallan tilanteesta. Hannikaisen mukaan kansallisuusasioiden tilanteen arviointi on vaikeaa, mutta hän pitää vähemmistökansojen esittämää arviointia asemastaan ja tulevaisuudestaan oikeutettuna; vähemmistökansojen oikeudet ovat heikkenemässä Venäjällä mm. sillä perusteella, että Venäjä muistuttaa nykyään enemmän kansallisvaltiota kuin federaatiota. Matthew Evangelista (2004) toteaa saman asian hieman eri näkökulmasta Tšetšnian sotaan analysoivan kirjansa suomennoksen esipu-

heessa. Hänen mukaansa Venäjä ei ole hajoamassa, mutta sen muuttuessa keskusjohtoisemmaksi ja vähemmän demokraattiseksi voi kysyä, alkaako se muistuttaa entistä Neuvostoliittoa.

Vallasta ja sen käytöstä

Klassinen sosiologia opettaa, että valta on suhde, jolla vallan subjektit ja objektit asettuvat vallankäytön kohteena olevaan substanssiin. Michel Foucault on kehittänyt mikrovallan ja diskursiivisen vallan käsitteitä, joilla kaikkia ihmisten välisiä suhteita voidaan jäsentää valtasuhteina. Pierre Bourdieu on luonut symbolien hallintaan ja käytön perustuvaa valtakäsitystä sekä siitä johdettua erottautumista ja erojen tekemistä konkreettisen vallan ilmentämisen muotona. Naistutkimuksessa on kehitelty toiseuteen perustuvaa valtaa, jossa klassinen vallan subjektina ja/tai objektina oleminen voivat vaihtua tai muuttua kohtaamattomuudeksi. Valta tyhjenee, kun vallan objektit kaikkoon ulottuvilta ja etsivät oman toimintakenttensä marginaalista.

Yksi tapa jäsentää valtaa on analysoida rakenteellistoiminnallisia järjestelmiä, joihin vallankäyttö on järjestetty, sekä intressikamppailuja, joita instituutioissa käydään; tämän projektin tapauksessa minun kannaltani kyseisistä keskeisin on oma laitos. Siellä vallitseva valtarihmasto tuli läpinäkyväksi projektin aikana, mitä pidän hyvänä. Täysin ulkopuolelta laitokselle tulleenä minulta olisi ilman projektia mennyt kauemmin aikaa kätkeytyjen valtavirittelmien havaitsemiseen. Nyt tiedän, millaisissa riippuvuussuhteissa laitoksella toimitaan.

Valtaa voidaan analysoida myös diskursiivisuutena eli tutkia, miten kukin toimija (stakeholder) asioista ja suhteista puhuu ja millaisia merkityksiä niille antaa. Diskursiivisen vallan analysoimiseksi projekti tuotti suurenmoiset aineistot. Yleisvaikutelmani on, että projektin aikana toiseuteni suhteissa laitoksella pidempään toimineisiin korostui. Ne asiat, joita minä pidin projektiin ja sen suunnitelmaan liittyvinä ongelmina, pyrittiin diskursiivisesti näkemään minun persoonallisuuteni ongelmina. Käyttäydyin ”akateemisesti epäkorrektisti”, kun moitin hankesuunnitelmaa ja vastuuttomuutta, jolla asioita vyörytettiin niskoille. Olen edelleen sitä mieltä, että akateemiseen vapauteen kuuluu myös omien toimintaolosuhteiden ja työkalutuurien kriittinen arviointi. Aka-

teemisen yhteisön tulisi näyttää esimerkkiä luovan toiminnan edellytysten luomisessa, ja yhtenä sellaisena on dysfunktionaalisten valtasuhteiden paljastaminen ja purkaminen.

Valtaa voidaan ja nykykäsityksen mukaan tulisi erityisesti tutkia vallan kohteiden kokemana asiana. Kansalaisvapauksia ja -oikeuksia sekä ihmisoikeuksia painottava poliittinen ja hallinnointikulttuuri nojautuu näkemykseen vallan kohteiden kokemuksen aktiivisesta kuuntelemisesta ja heidän kokemuksensa merkittävyyden tunnustamista. Kun valitin kokevani syrjintää projektissa, minun käskettiin valittaa yliopiston tasa-arvotoimikuntaan. Syrjivästä toimintakulttuurista ei voi valittaa. Esimerkiksi se, että joidenkin asioiden vientiä johtoryhmään ei sallita, on kätkeyty informaalisien vallan rakenne muodollisen rinnalla. Toimivassa työyhteisössä informaaliset valta parhaimmillaan luo joustoa ja lisää luottamusta. Vahvoihin hierarkioihin perustuvassa työyhteisössä informaaliset vallankäytöt turvaa valitsevat asemat ja ylläpitää alistavia toimintakäytäntöjä. Tietoyhteiskuntakehitys murtaa vanhoja asema- ja hierarkiaperustaisia vallankäytön järjestelmiä, mitä pidän hyvänä: tieto on valtaa ja sen haltija voi saada bourdieulaista symbolista ja erotautumisen valtaa, joka ylittää institutionaaliset ja asemarajat.

Kuten alussa totesin, Venäjä on erilaisempi, mitä ei ollut otettu huomioon hanketta suunniteltaessa. Tässä projektissa udmurtalaiset petettiin heti alkumetreillä, ja siitä seurasi ongelmia, joita jouduin koko ajan käsittelemään. Helsingistä oli projektiin luvattu kahden professorin työpanos. Venäläisten kanssa toimittaessa toiselta puolelta on oltava venäläisille tärkeällä arvoasteikolla vastaavat henkilöt ja heitä on myös oltava sama määrä, jotta tasapaino muodostuisi. Venäläiset eivät kestä arvovaltavajetta, vaan pitävät henkilökohtaisena loukkauksena, jos heitä vastassa ovat ”alemmat ihmiset”. Tässä hankkeessa minä olin naispuolinen nimeineuvos, jolla oli vierellään nuorempi apulaisnimeineuvos, nainen hankin. Tästä asetelmasta ei voinut muodostua tasavertaista osapuolta, ja venäläiset saattoivatkin käyttää tiedeyhteisössä tavallista ylistämällä alistamista meidän kanssamme operoidessaan. Ylenpalttinen ja ylisanaan kiittäminen ei mitään maksa. Helsingin laitoksella käytettiin samaa strategiaa: ylitsevuotava kiittäminen ilman todellista tukea ja hankkeeseen osallistumista kääntyi naurtavuudeksi.

Vallan käytön kohteeksi joutuminen on vakava asia ja, kuten mikä tahansa muukin traaginen asia, se voi repeytyä pohjattomaan mustuuteen tai kääntyä pelastavaksi nauruksi. Thomas Mann on kirjoittanut esseen Tšehovin taiteesta ja mainitsee hänen huumoristaan esimerkkinä Vanjanossa esiintyvän täysinpalvelleen professorin, jolle eräs nainen sanoo suudellessaan: ”Teidän täytyy taas antaa valokuvauttaa itsenne”. Thomas Mann kommentoi: ”Tšehov on syypää, kun monesti johdun ajattelemaan yhdestä jos toisestakin: ”Tuokin voisi valokuvauttaa itsensä!”” (Mann 1987, 287–288.) Minulle on niin ikään karttunut henkilögalleria, joka voisi valokuvauttaa itsensä. Olen Mannin lisäksi kiittollinen venäläisille naiskirjailijoille, jotka ovat kuvanneet neuvostoaajan loppua ja mikrovallan rakenteita (Puhu, Maria!, 1997).

Lopulta on kuitenkin niin, että se parhaiten nauraa, joka itselleen nauraa. Tätä yhteenvetoa kirjoittaessani olen samalla järjestänyt vuosien kuluessa karttuneet aineistot ja muut materiaalit (liite). Sähköpostikirjekokoelmaan sijoittuvat kymmenet paimen-, selittely-, ojennus- ja moitekirjeet ovat hupaisin materiaali. Missään aikaisemmassa työpaikassa en ole koskaan saanut kapalettakaan kyseisiin lajityyppeihin kuuluvia kirjeitä. En edes tiennyt, että tuollainen kirjelmöinti kuuluu nykyaikaiseen työyhteisöön. Yhtä lukuun ottamatta kirjeet ovat miesten kirjoittamia. Sitten lapsuus- ja nuoruusvuosien kukaan ei ole käyttänyt toimintaani (yksityiselämän ulkopuolella) arvioidessaan ilmaisua ”teet väärin”, mutta tässä projektissa onnistuini tekemään jopa tilavarauksetkin väärin ja sain kuulla, että tulkitseen projektissa kokemiani vaikeuksia väärin. Kyseistä kirjelmäaineistoa lukiessani nauran ratkiriemukkaasti: kirjeiden mukaan olen mitä huvittavin turopää.

Tabuaiheet ovat yksi vallankäytön alueelle sijoittuva tematiikka. Tässä hankkeessa tabuaiheita oli useita. Itsestään selvää oli, että Tšetšenian tilanteesta ei voitu avoimesti keskustella missään virallisessa yhteydessä. Etniset suhteet, jotka projektisuunnitelman mukaan kuuluivat tärkeimpiin aiheisiin, muuttuivat hankkeen loppua kohden vaikeasti keskusteltavaksi teemaksi, ja udmurtalainen osapuoli osoitti viimeisellä vierailulla avoimen vihamielisen suhtautumisensa koko aihepiiriin. Minulle avautui sekä keskusteluista että kurssisuunnitelmista kollegoiden voimakas sitoutuminen assimilaationäkemykseen, jonka mu-

kaan vähemmistöt itse tekevät etnosentrisyydestään ongelman. Se niiden tulisi voittaa sopeutamalla valtaväestöön. Naisiin ja lapsiin kohdistuva väkivalta muuttui projektin aikana vaikeaksi aiheeksi, ja sitä vähätellään, vaikka Venäjän viranomaisten Amnestylle itse antaman tiedon mukaan 14 000 naista kuolee joka vuosi puolisonsa tai sukulaisensa pahoinpitelyssä (www.amnesty.fi/venaja; lisäksi HS 8.3.2003). Myös puhe Venäjän politiikasta muuttui tabuksi samaan aikaan, kun kollegat kuitenkin sysäsivät yhä useamman kysymyksen keskusvallan politiikan asiaksi.

Instituutin perustamisesta ja suunnitelman toteutumisesta

Hankkeessa oli asetettu tavoitteeksi instituutin rakentaminen Udmurtian valtionyliopistoon ja määritelty sen tavoitteeksi lisätä Udmurtian sosiaalipoliittisten laitosten tehokkuutta ja vaikuttavuutta (effectiveness and efficiency) kurseja ja konsultaatioita tuottamalla (A Centre ..., 2001, 3, 45, passim). Helsingissä joulukuussa 2004 pidetyssä projektikokouksessa tuli selväksi, että Manchester Metropolitan -yliopisto pyrkii saattamaan hankkeen päätökseen toukokuuhun 2005 mennessä, vaikka suunnitelmassa asetettuja tavoitteita ei saavutettu. Käsitykseni mukaan takkia ei tästä kankaasta saatu. Se on jokseenkin rankka tosiasia minulle henkilökohtaisesti, sillä jos lasten pelkästään Helsingin ja Udmurtian vierailut viikkoina henkeä kohden, niitä karttuu osalleni yli 50. Olen projektin lisäksi hoitanut yliopistonlehtorin virkavelvollisuuteni.

Matkat Udmurtiaan olivat elämyksellisiä, ja kokemuksiini vertautuvat Seppo Lallukan (1998) kokemuksiin. Monet niistä harmittavista vaikeuksista, joita Venäjällä matkustaneet suomalaiset ovat jo toistasataa vuotta sitten kuvanneet, tulivat myös minun osakseni. Miksi venäläisten pitää aina nöyryyttää vieraitaan? Miksi kommunikointi ei voi olla asiallista ja aikuismaista, vaan tarvitaan juoksentelua takahuoneissa, isompien päälliköiden paikalle hankkimista? Tuollainen toimintatapa voi olla hauska kulttuurinen elämys henkilölle, joka tekee työtään Venäjällä päätoimisesti, tai turistille lomamatkan pikanttina lisänä.

Suomessakaan en säästynyt bysanttilaiselta kohtelulta projektin asioissa. Vaikeuksien alettua yritin ensin saada itselleni jonkinlaisen virallisen aseman hankkeessa. Olin tietämätön siitä, että ns.

virallinen asema ei tuo naispuoliselle nimeineuvokselle mitään tukipalveluita eikä muutenkaan laajenna toimintavaltuuksia. En saanut hankkeen nimenkirjoittaja-asemaa ja pysyin ”epävirallisena” työntekijänä. Ryhdyin tuomaan esiin, että hanke ei mahdu johtosäännön mukaiseen työnkuvaani, koska se ei ollut opetusta eikä tutkimusta, vaan kansainvälistä konsultointia ilman selkeää toimenkuvaa. Laitokselle perustettiin Udmurtianeuvottelukunta ”tuekseni”. Pyynnöstäni huolimatta sitä ei mitenkään virallistettu laitoksen johtoryhmässä. Kun ilmoitin, etten kerta kaikkiaan enää jaksata tehdä konsultointityötä, Udmurtianeuvottelukunta päätti kysyä projektin laitokselle hankkineelta henkilöltä, voisiko hän hoitaa projektin loppuun. Nyt ajateltuna oli koomista ja ainutlaatuista, että projektin johtajalta kysytään, voisiko hän hoitaa projektinsa. Ulospääsyksi tuli lopulta se, että pakenin hankkeesta sen viime vaiheita kokematta.

Hankesuunnitelman mukaan projektin aikana olisi pitänyt tuottaa kolme opetusaineistoa. Joulukuussa 2004 pidetyssä management-kokouksessa todettiin, että kurssisuunnitelmia oli saatu aikaiseksi, ja minäkin olin henkilökohtaisesti konsultoinut kaikkiaan 16:ta suunnitelmaa. Sen sijaan hankesuunnitelmassa mainitut monistheet ja kirjat odottivat tekemistään. Kokouksessa udmurtialaiset esittelivät kirjan sisällysluetteloa, jonka otsikot eivät muodostaneet mitään kokonaisuutta, vaan olivat sekalainen kokoelma henkilöiden omia aiheita. Lähes 500-sivuinen, 29 juttua sisältävä antologia ilmestyi huhtikuussa 2005, eikä sen nimi ole enempää eikä vähempää kuin ”Sosiaalipoliitikka: historia ja nykytila” (Sotsialnaja politika: istorija i sovremennost, 2005). Minulle jää epäselväksi, mitä tarkoitusta kirjassa palvelee esimerkiksi raportti neuvostoliittolaisista ja venäläisistä upseereista. Raportin kirjoittajaa en ole missään yhteydessä tavannut eikä hänen nimeään löydy vierailijalistoilta. Kirjan toimittamattomuus ja artikkeleiden epätasaisuus lienevät selviö, kun kyseessä on muutaman kuukauden aikana laadittu kooste. Kirjan artikkeleiden joukossa on myös hyviä analyysejä udmurttien tilanteesta ja nuorison ongelmista.

Olen projektin aikana tullut ymmärtämään tapakulttuurien erojen merkityksen kommunikaatiota järjestävänä tekijänä, mutta joudun ihmettelemään vastavuoroisuuden puutetta. Todistusvoimaisimmin se näkyy siinä, että udmurtialaisen osapuolen edustajista englantia puhuivat kol-

mivuotisen projektin viime vaiheessakin ne henkilöt, jotka puhuivat sitä jo ensimmäisen tapaamisen aikana. Projektisuunnitelmaan on kirjattu englannin kielen taidon kohentaminen ja rahoitusta osoitettiin vuosittain sataan oppituntiin. Opetus ei näyttänyt toteutuneen. Tulkkien välityksellä tapahtunut kommunikointi jäi välttämättä kömpelöksi. Edes projektin johtaja ei vauvautunut hankkimaan englannin taitoa, mikä havainnollistaa sitoutuneisuuden astetta.

Vasta helmikuussa 2004 toisen Iževskin-matkan aikana tuli tietooni, että Udmurtian valtionyliopistolla ei olekaan omavastuuta sosiaalialan henkilöstön kouluttamiseksi järjestettäviin kursseihin, joiden valmisteleminen koko hanke suuntautui. Jokaiseen kurssiin sikäläisten akateemisten henkilöiden tuli hankkia rahoitus yliopiston ulkopuolelta. Tänä seikkaua kauhistelen matkapäiväkirjassani useaan kertaan: ennen kaikkea sitä, miten saatoin olla huomaamatta tätäkään sisäänrakennettua puutetta hankesuunnitelmassa.

Manchesterista oli annettu ohjeeksi, että toisen vierailun aikana minun tulisi koettaa tavata mahdollisille kursseille osallistuneita henkilöitä, minä ilmaisinkin heti saapumispäivänä. Sain vastaukseksi, että he tulivat maaseudulta eikä heitä näin ollen voi tavata Iževskissä. Asia joutui uuteen valoon, kun muussa yhteydessä projektin toinen vastuuhenkilö puolestaan sanoi, että kursseja on vaikea järjestää, koska mahdolliset osallistujat ovat ympäri maata maaseudulla eikä matkustamis- ja majoituskustannuksiin ole rahaa. Minulle jäi ikuisiksi ajaksi epäselväksi, oliko kursseja koskaan pidetty. Helsingin management-kokouksessa joulukuussa 2004 vahvistettiin, että kaksi pilottikurssia oli pidetty, kun niitä suunnitelman mukaan olisi pitänyt järjestää kymmenen kaikille asiakasryhmille, jotka hankesuunnitelmassa oli määritetty.

Pieni jälkinäytös ja projektin tulos

Yhtenä toukokuisena päivänä 2005 huoneeseeni tuli odottamatta ja etukäteen ilmoittamatta kaksi projektin udmurtialaista jäsentä, jotka olivat saaneet projektin aikana tapahtuneiden vierailujen ansiosta yhteistyökontaktin ja olivat sen merkeissä Helsingissä. He toivat projektin kirjan, cd-rommin loppuseminaarista ja tietysti vodkapulon. Pidin kauniina eleenä sitä, että he halusivat kiittää minua kontaktin järjestymisestä. He pai-

nottivat voimakkaasti, että se oli nimenomaan minun ansiotani. Tämä on omalta kannaltani kolmen vuoden työn ”tulos”.

Vihonviimeiseksi

”Kuulee usein puheita siitä, että elämä muuttuu, paha katoaa ja oikeus voittaa omia aikojaan, että kehitys menee eteenpäin itseksensä eikä sen eteen tarvitse tehdä työtä. Kuulostaa siltä kuin soutuveneeseen matkustajat istuisivat paikoillaan ja odottaisivat, että vene lähtisi jälleen liikkeelle, vaikka heidät rannalle tuoneet soutajat ovat lähteneet tiehensä jo kauan sitten.” (Leo Tolstoi 1900-luvun alussa, Tolstoi 2001, 363.)

Kokemukseni ei tue näkemystä sujuvasta ja vaikeuksista tapahtuvasta toiminnasta nyky-Venäjällä. Pistin peliin kaiken positiivisuuteni ja tapani suhtautua vaikeisiin tilanteisiin asenteella, jonka mukaan kaikesta ja aina oppii jotain. Silti venäläisen byrokratian ritualistisuus ja käytännön järjestelyjen äärimmäinen monimutkaisuus yllättivät. Pientä helpotusta toisen Iževskin-matkan järjestelyihin saatiin siitä, että pyydettiin matkatoimistoa hankkimaan viisumit. Tämä järjestely kostautui. Udmurtian valtionyliopiston kansainvälisten asioiden osaston johtaja loukkaantui sydänjuuriaan myöten turistiviisumeistamme: yliopiston rehtorin ranskalaisilla käsisuudelmillä alkaneen tilaisuuden tunnelma oli täydellisesti pilalla, kun me emme olleetkaan yliopiston vieraita, vaan joitakin tavallisia turisteja eikä meitä voinut merkitä vierailijakirjaan. Koetin selittää udmurtialaisille kollegoille, että turistiviisumit olivat paljon helpommin järjestettävissä kuin kutsujen kanssa itse hankitut. Tästä välikohtauksesta jäi särö: sääntöjä ei saa rikkoa.¹⁴

Käytännöllisyys ja tarkoituksenmukaisuus ovat asioita, joiden käsitteellistämisessä suomalaisten, venäläisten ja brittien välillä on merkittäviä eroja. Minusta oli äärimmäisen epätarkoituksenmu-

¹⁴Kesällä 2005 Venäjän Suomen-suurlähetystö on pantannut suomalaisten passeja, koska matkatoimisto ei ole hoitanut maksuja. Kummallista on ollut, että suurlähetystö ei ole suostunut palauttamaan passeja siinäkin tapauksessa, että Suomen kansalaiset ovat tarjoutuneet maksamaan viisumikulut lähetystölle. Kun lähdin elokuussa 2002 Udmurtiaan ja hain hyvissä ajoin viisumia kutsukirjeellä ja matkatoimiston avustamana, Venäjän suurlähetystön sääntö oli, että saan passini takaisin pari päivää ennen lähtöä. Tarvitsin passiani lomamatkaan ennen Venäjälle lähtöä, ja matkatoimisto teki muutaman kumarruskäynnin Venäjän konsulaattiin passini saamiseksi.

kaista, että englantia puhumaton udmurtialainen osapuolen johtaja saapui oman tulkkinsa kanssa Helsinkiin management-kokoukseen, kun paikalla oli englantia hyvin puhuva ja käytännössä asioita pyörittävä varajohtaja.

Koko hanketta leimasivat äärimmäiset vaikeudet käytännön järjestelyissä. Aikataulujen jatkuva vaihtuminen muodostui säännöksi. En ole missään aikaisemmassa työtehtävässäni joutunut tekemään samoja asioita yhtä monta kertaa kuin tässä hankkeessa. Kaikki aloitettiin aina kuin alusta, mikään ei rutinisoitunut eikä kokemuksesta opittu. Pidän asiantuntijatyön tuhlauksena sitä, että asiantuntijat hoitavat vieraiden viisumikutsut, majoitukset, kopioinnit ym. Udmurtialaisella osapuolella kaikki oli koko ajan myöhässä. Hitauden toisena puolena oli toimintaa leimannut touhukkuus: vierailuohjelmien aikana toimittiin kuin nopeutetun toiminnan kaavalla. Suunnitelmallisuus ja pitkäjänteisyys puuttuivat ja ikään kuin odottamatta päälle rysähtäneitä deadlineja toteutettiin vierailujen aikana. Udmurtialaiset pyrkivät hoitamaan rästiin jääneitä töitään vierailujen aikana, mistä esimerkkinä käy yhden vieraan pyyntö kopioida hänellä mukana olleita hänen virastonsa vuosikertomuksia, tilastoja ym. materiaaleja neljänä kappaleena.

Udmurtia-hankkeen tulokset ovat fragmentteja, joilla saattaa olla jokin yhteys alkuperäiseen hankesuunnitelmaan. Siinä hankkeen suunnittelijat lausuvat lennokkaasti mm. näin: "An important general rule to be kept is immediate and frequent communication between the partners with the fullest use of E-mail, fax and telephone. Misunderstandings and delays need not occur with today's modern and efficient communication capabilities between all consortium members." (A Centre ..., 2001, 28.) Voi että.

Udmurtialaisella osapuolella ei ilmeisesti ollut varsinaista konkreettista suunnitelmaa projektin organisoimiseksi kuten ei ollut Helsingin laitoksellakaan. Kuvaavaa on, että ensimmäiselle Helsingin-vierailulle saapuneilla delegaation jäsenillä ei ollut mukanaan myöskään hankesuunnitelmaa, vaan se piti heille kopioida, ja he lupasivat tutustua siihen majapaikassaan. Heillä oli ilmeisesti jonkinlainen kaksois- tai kolmoiskoor-

dinointivastuu projektissa, koska samoja asioita käytiin läpi eri kombinaatioin useampaan kertaan.

Syyistä tai toisesta suuri osa sovituista tavoitteista jäi saavuttamatta eikä se tuntunut erityisemmin vaivaavan ketään muuta kuin minua. Britit ottivat asiat rennosti naureskellen. Udmurtialaiset puolestaan korostivat, että meillä on yhdessä loistava tulevaisuus edessä. Kun tunnumme toisemme, voimme ponnistaa entistä suurempiin saavutuksiin. Venäläiseen ajattelutapaan näyträä kuuluvan, että aikaa varsinaisesti on aina paljon edessä. Deadlinet tulivat ja menivät, ja taustalla näytti olevan käsitys, että esimerkiksi minulla ei muuta tekemistä ollutkaan kuin tämä projekti.

Otan tosiasiana sen, että uraprofilissani on kolme vuotta nimeuvosaikaa. Kollegani, joilla on kokemusta Venäjä-yhteistyöstä, ovat antaneet kiihdyttävän auliisti ohjeita, joiden skaala on ollut laaja. Venäjän kieltä erinomaisesti taitava ja monia projekteja venäläisten kanssa toteuttanut mieskollega antoi kauniin ohjeen: "Käsittele kypsävää vadelmaa hellästi". Vaativaa konsultointia toteuttanut asiantuntija neuvoi konkreettisemmin: luonnostele paperille kaksi selkeää toimintavaihtoehtoa, esitele ne mahdollisimman yksityiskohteisesti ja tasapuolisesti venäläisille, kysy, paljonko aikaa he tarvitsevat päätöksen tekemiseen vaihtoehtojen väliltä, poistu paikalta päätöksenteon ajaksi ja hyväksy ilman mitään ehtoja heidän valintansa sekä toteuta se johdonmukaisesti. Hän lisäsi, että tällä menetelmällä havaitsen, miten he jo seuraavana päivänä katuvat valintaansa ja alkavat ehdottaa, että jospa kuitenkin tehtäisiin sillä toisella tavalla.

Projektin aiheuttaman turhautuneisuuden peruslähteenä pidän kuitenkin omia puutteellisia tietojani ja taitojani. Venäjän kielen aktiivinen taitoni on hyvin heikkoa. Venäläisen kulttuurin ihailussani olen jättänyt näkemättä vallankäytön arkipäiväiset mekanismit, jotka sitten kohtasin joka suunnalta päälleni vyöryneinä vaatimuksina, moitteina ja lopulta pakkoina, joita oli paettava. Olin kolme vuotta tšehovilaisella kuistilla, josta en päässyt sisälle enkä ulos. Lopulta oli jo vaikea muistaa, kumpaan suuntaan olin menossa.

TIIVISTELMÄ

Pirkko-Liisa Rauhala: Udmurtia opetti

”Virastossa hänelle ei osoitettu minkäänlaista kunnioitusta. Vahtimestarit eivät ainoastaan olleet nousematta paikoiltaan, kun hän saapui, vaan eivät edes vilkaiseetkaan häneen, aivan kuin tavallinen kärpänen olisi lentänyt eteisen läpi. Päälliköt kohtelivat häntä jollakin tavoin kylmäkiskoisen despoottisesti. Kuka tahansa osastopäällikön apulainen työnsi suoraan hänen nenänsä alle paperin sanomatta edes: ’Kirjoittakaa puhtaaksi’ tai ’Tässä teille kiintoisaa työtä’ tai jotakin muuta mieltä kohottavaa, kuten kelpo virastoissa on tapana. Ja hän otti paperit katsoen niihin, mutta vilkaimmatta lainkaan, kuka hänelle antoi ja oliko tällä antamiseen edes oikeutta.

(– –) Jos hänet olisi palkittu hänen intonsa mukaisesti, olisi hänestä ehkä omaksi hämmästykselleen voi-

nut tulla valtioneuvoskin, mutta nyt hän oli palvellut, kuten hänen toverinsa pilaillen sanoivat, vain soljen napinreikään ja hankkinut peräpukamat suoleensa. Muuten ei voida sanoa, että hän olisi jäänyt vaille minkäänlaista huomiota. Tahtoen palkita hänet pitkäaikaisesta palveluksesta eräs johtaja, hyväsydäminen mies, käski antaa hänelle jotakin hieman tärkeämpää työtä kuin tavallista puhtaaksikirjoittamista: jo valmiiksi päätetystä asiasta hänet määrättiin tekemään tiedotus toiseen virastoon; koko tehtävä oli siinä, että piti muuttaa kirjelmän otsikkoa ja siellä täällä teonsanoja ensimmäisestä persoonasta kolmanteen. Tämä tuotti hänelle sellaisen vaivan, että hän hiestyi kokonaan, hieroi otsaansa ja lopuksi sanoi: ’Ei, parempi, jos annatte minulle jotakin puhtaaksikirjoittamista’. Siitä lähtien hänet jätettiin kokonaan puhtaaksikirjoittajan virkaansa.” (Nikolai Gogol: Päällysviitta)

KIRJALLISUUS

- A CENTRE FOR SOCIAL POLICY AT THE UDMURT STATE UNIVERSITY. Tempus application form for a Joint European Project (JEP) by Antti Karisto, Mikhail Malyshev and Malcolm Payne. Helsinki, Izhevsk, Manchester 2001. (Unpublished, 46 pages)
- EVANGELISTA, MATTHEW: Tshetshenian sodat. Hajoaako Venäjä? Helsinki: Like, 2004
- GOGOL, NIKOLAI: Päällysviitta. S. 109–149. Teoksessa: Gogol, Nikolai: Reviisori. Päällysviitta. Suomentaneet Eino ja Jalo Kalima. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 1975 (5. painos)
- HANNIKAINEN, LAURI: Vähemmistökansojen, alkupe-
räiskansojen ja muiden vähemmistöryhmien ihmisoikeudet Venäjällä – suunta parempaan vai ...? M. A. Castrénin seuran jäsentiedote 3, 2–4. Helsinki: M. A. Castrénin seura, 2005
- HELANTERÄ, ANTTI & OLLUS, SIMON-ERIK: Why they, why not we? An analysis of the competitiveness of Finland and Russia. Helsinki: SITRA, 2004
- HELANTERÄ, ANTTI & TYNKKYNNEN, VELI-PEKKA: Maantieteelle Venäjä ei voi mitään. Helsinki: Ajatus Kirjat, 2003
- HELSINGIN YLIOPISTO. Hallinnosta hallintaan. Hallinnon arviointi 2004–2005. Ulkopuolisen arviointiryhmän raportti. Helsingin yliopiston hallinnon julkaisuja 7. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2005
- KALAŠNIKOV – ETO MIR! Izhevsk: Region-Press, 2004 (Juhlakirja Mihail Timofejevits̄ Kalašnikovin 85-vuotispäiväksi)
- KANGASPURU, MARKKU: Pääomat. Idäntutkimus 11 (2004): 2, 1–2
- KIVINEN, MARKKU: Sosiologia ja Venäjä. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, Hanki ja Jää, 1998
- KORHONEN, VESA: Venäjän elintason nousun edellytykset. Idäntutkimus 11 (2004): 2, 32–41
- KORTTEINEN, MATTI: Kulttuurintutkimuksen rajoista. Sosiologia 42 (2005): 2, 110–124
- LALLUKKA, SEPPÖ: Yöpakkasilla Izhevskissä. Kertomus syksyllä 1998 Udmurtiaan tehdystä matkasta. Tiedonantoja ja katsauksia 4/98. Helsinki: Venäjän ja

- Itä-Euroopan instituutti, 1998
- LEHTINEN, ILDIKÓ: Mitä kuuluu Mariin? M. A. Castrénin seuran jäsentiedote 2, 2. Helsinki: M. A. Castrénin seura, 2005
- LOTMAN, MIHAIL: Vene intelligents ja vabadus. Intelligentliku diskursuse analüüsiks. Akadeemia 13 (2001): 2, 211–258
- LOTMAN, MIHAIL: Pelkotila. Pelon semiotiikka venäläisessä kulttuurissa I. Idäntutkimus 10 (2003): 3, 3–14. 2003a
- LOTMAN, MIHAIL: Glossophobia. Pelon semiotiikka venäläisessä kulttuurissa II. Idäntutkimus 10 (2003): 4, 3–9. 2003b
- MANN, THOMAS: Totuudesta ja kauneudesta. Esseitä kirjallisuudesta ja filosofiasta. Suomentanut Vesa Oittinen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 1987
- MÄKINEN, TAPANI: Suuri maa, pitkä kvartaali. Suomalaisyritysten kokemuksia Venäjän kehittyvästä kapitalismista. Helsinki: Sitra, 2005
- PUHU, MARIA! Uutta venäläistä naiskirjallisuutta. Toimittaneet Arja Rosenholm ja Eila Salminen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 1997
- RAUHALA, K.N.: Bolshevismi ja olot Venäjällä. Helsinki: Edistysseurojen Kustannus Oy, 1920
- RAUHALA, PIRKKO-LIISA: Tehtävä Udmurtiassa. Yhteiskuntapolitiikka 68 (2003): 1, 48–62. 2003a
- RAUHALA, PIRKKO-LIISA: Intellektuaalista vuoropuhelua Suomen ja Udmurtian välillä. Yhteiskuntapolitiikka 68 (2003): 4, 387–396. 2003b
- RAUHALA, PIRKKO-LIISA: Suomen ja Udmurtian jännitekentässä. Yhteiskuntapolitiikka 69 (2004): 5, 529–545. 2004a
- RAUHALA, PIRKKO-LIISA: Udmurttien luona. M. A. Castrénin seuran jäsentiedote 3, 2–4. Helsinki: M. A. Castrénin seura, 2004. 2004b
- ROZANOV, VASIL: Solitaria – yksinpuhelua. Suomenos, johdanto ja selitykset Mari Miettinen. Joensuu: Kustannusyritys Ilias Oy, 2002
- SEPPÄLÄ, SERAFIM: Itä ja länsi ajattelun tapoina. Aamun Koitto. Ortodoksinen aikakaus- ja kulttuurilehti 99 (2005): 6–7, 7–9

- SOTSIALNAJA POLITIKA: ISTORIJA I SOVREMENNOST'. Cbornik statei. Iževsk: Udmurtskij gosudartsvennij universitet, 2005
- STROGALSHTHIKOVA, ZINAIDA: Kansalliset kielet Venäjän opetusjärjestelmässä. M. A. Castrénin seuran jäsentiedote 1, 8–11. Helsinki: M. A. Castrénin seura, 2005
- SUKUKANSAOHJELMA 1994–2004. Suomi Venäjän urailaiskieliä tukemassa. Helsinki: M. A. Castrénin seura, 2004

- SUSILUOTO, ILMARI: Kaksi kaverusta. Idäntutkimus 12 (2005): 1, 96–97
- TOLSTOI, LEO: Vuodenaikojen viisaus. Mietelmiä. [Venäjänkielinen alkuteos Krug tštenija.] Lyhentäen suomentanut Annikki Verkkoniemi. Helsinki: Rasalas Kustannus, 2001
- YLIKANGAS, MIKKO: Magnitogorsk – ensimmäinen sosialistinen kaupunki. Idäntutkimus 11 (2004): 1, 11–25.

Liite

EU-Tempus IB-JEP-22016-2001 [Institution Building – Joint European Project] A Centre for Social Policy at the Udmurt State University -hankkeen kuudessa karttuneita aineistoja:

Rauhala, Pirkko-Liisa: Report of the First Mobility to Helsinki, 8.–28.1.2003. 10 pages. Unpublished report to the EU-Tempus Office/Turin

Rauhala, Pirkko-Liisa: Report of the Second Mobility to Helsinki, 25.8.–15.9.2003. 9 pages. Unpublished report to the EU-Tempus Office/Turin

Rauhala, Pirkko-Liisa, in co-operation with Susanna Hoikkala: Report of the Second Mobility from Helsinki to Izhevsk, 23.2.–1.3.2004. 10 pages. Unpublished report to the EU-Tempus Office/Turin

Rauhala, Pirkko-Liisa, in co-operation with Susanna Hoikkala: Report of the Third Mobility from Udmurtia to Helsinki. 11 pages. Unpublished report to the EU-Tempus Office/Turin

Rauhala, Pirkko-Liisa: Kruunun jalokivistä laitosjuhdaiksi. Päiväkirjat 2001–2005. (Ilmestyy.)

Lisäksi noin 600 projektiin liittyvää sähköpostikirjettä; Udmurtian ja Manchesterin matkapäiväkirjat; muistioita mm. keskusteluista Venäjä-asiantuntijoiden kanssa; noin 300 sivua autenttisia muistiinpanoja; pöytäkirjoja Helsingissä, Manchesterissa ja Iževskissä pidetyistä projektikokouksista ja projektia koskevista kokouksista; projektin rahoituksen kirjanpito Helsingistä ja koko hankkeesta; esitteitä vierailupaikoista Helsingissä ja Udmurtiassa; lehtileikkeitä; Maija Jäppisen pyynnöstäni laatimat raportit eräistä luennoista ja vierailuohjelman osista Helsingin-vierailuilla; Susanna Hoikkalan ja Maija Jäppisen kirjaamia havaintoja vierailujen loppuarvioinneista; udmurtialaisten kirjalliset palautteet Helsingin-vierailusta 6.–19.12.2004; udmurtialaisilta saatujen lahjaesineiden kokoelma mukaan lukien parikymmentä pulloa vodkaa; udmurtialaisten kollegojen laatimat 27 (+) kurssisuunnitelmaa.